

ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΑ « ΕΡΩΤΟΠΑΙΓΝΙΑ »

Ἀπὸ τίς καλύτερες ἐκδόσεις νεοελληνικῶν, κειμένων πού ἔχουμε εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία καὶ τὰ « Ἐρωτοπαίγνια » τῶν D. C. Hesseling καὶ Hubert Pernot (1913)¹. Τούς ωραίους αὐτοὺς στίχους πού εἶτε εἶναι γνήσιοι δημοτικοὶ εἴτε κατωμένοι ἀπὸ ἄνθρωπο πολὺ κοντὰ στὴν αἰσθησὴ τοῦ δημοτικοῦ στίχου (ἢ διαφορὰ δὲν εἶναι μεγάλη) τούς πρωτοδημοσίεψε, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπὸ τὸ χειρόγραφο Ald. 8241 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ὁ W. Wagner (1879)², ἀλλάζοντας ὁμοίως τὴ σειρά τοῦ χειρογράφου γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχικὴν, ἔπως νόμιζε, ἀλφαβητικὴ τάξη. Οἱ καινούργιοι ἐκδότες δούλεψαν μὲ ἐξαιρετικὴ εὐσυνειδησία, ἔδωσαν ἕνα κείμενο ὅσο μπόρεσαν καλύτερο, γαλλικὴ μετάφραση, εἰσαγωγὴ καὶ παρατηρήσεις, καὶ πρόσθεσαν καὶ μιὰ πλήρη συλλογὴ ἀπὸ παραλλαγὰς σύγχρονων δημοτικῶν « Ἐκατόλογων ».

Ὡστόσο μελετώντας κανεὶς σήμερα ἔστω καὶ μιὰ τόσο ἄρτια ἐκδόση νεοελληνικοῦ κειμένου ἔχει νὰ κάμῃ ἀρκετὰ παρατηρήσεις. Ὁ συνάδελφος κ. Ε. Κριαρᾶς πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια σημείωσε ἀρκετὰ³, καὶ προσθέτω κι' ἐγὼ σήμερα μερικὰς ἄλλες. Οἱ περισσότερες ὀφείλονται εἴτε σὲ μιὰ μεγαλύτερη οἰκειότητα πού ἔχουμε ἀποκτήσει σήμερα, σαράντα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴ δημοσίευσή των Hesseling καὶ Pernot, μὲ τὰ πρῶιμα νεοελληνικά κείμενα, εἴτε σὲ μιὰ λεπτότερη αἰσθησὴ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας πού εἶναι φυσικὸ νὰ μὴ διαθέτῃ ἕνας ξένος. Ὅσο καλὰ καὶ νὰ ξέρῃ τὴ γλῶσσα. Γιὰ τίς γραφὰς τοῦ κειμένου στηρίζομαι σὲ καθαρότατες φωτογραφίες πού μοῦ προμήθευσε ἡ διεύθυνση τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

Σημ. Τὸ μικρὸ αὐτὸ ἄρθρο εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Φαίδωνα Κουκουλὲ καὶ τιμᾷ τὸν ἀκαταπόνητο καὶ γόνιμο ἐρευνητὴ τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας. Προοριζόταν γιὰ τὸ « Κανόκιον » πρὸς τιμὴν του, ὅπου ὁμοίως δὲν μπόρεσε νὰ μπῆ, γιατί ἡ Ἐπιτροπὴ σὲ δεύτερη ἐγκύκλιό της πρόσθεσε ἐκ τῶν ὑστέρων ἕναν ὄρο πού δὲν ἀναφερόταν στὴν πρώτη ἐγκύκλιο, πὼς οἱ μὴ ξενόγλωσσες συμβολές πρέπει νὰ εἶναι γραμμένες στὴν καθαρεύουσα.

¹ Ἐρωτοπαίγνια (Chansons d'amour) publiées d'après un manuscrit du XVe siècle... par D. C. Hesseling et Hubert Pernot. Paris-Athènes 1913.

² Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης. Das ABC der Liebe. Eine Sammlung rhodischer Volkslieder zum ersten Male herausgegeben... von Wilhelm Wagner. Leipzig 1879. Περιέχονται στὰ φφ 165-202 τοῦ χφ' στὰ φφ 1-164 ὁ Φλώριος.

³ Ἄθηνᾶ 45 (1933) 228-240 καὶ αὐτ. 51 (1941) 5-14.

1) Οἱ στ. 81-91 εἶναι ἓνα παράπονο τοῦ ἐρωτευμένου: «Κυρά, διὰ τεῖντα διάφορον ... νὰ χάσης τὸν καλλιότερον ... ὅπου σὲ ἀγάπα:

*Κυρά μου ἐρωτοδέσποινα, ποθοκρατόρισά μου,
ποὺ γέμουν τὰ ματάκια σου τοῦ κόσμου τὴν ἀγάπην, 85
τοὺς ἔρωτας τὰ χεῖλη σου πλεκτοὺς τὸ ἄλυσίδιν,
νὰ πιχαῶης, ὃ λυγροή, πέψε με ὀλίγον πόθοι,
ὅτι λιγώνομαι, κυρά, διὰ τὴν πολλήν σου ἀγάπην.
Ἐσὺ κρατεῖς τοὺς ἔρωτες καὶ δῶσ' ἔμὲν τὸν πόθοι».*

Ἦν στ. 86 διόρθωσαν οἱ ἐκδότες:

τοὺ Ἐρωτος τὰ χεῖλη σου πλέκτουσιν τὸ ἄλυσίδιν

χωρίζοντας καὶ μὲ τελεία τοὺς στ. 84-86 ἀπὸ τοὺς στ. 87-89. Ἡ διόρθωσις ἔμωσ ὅχι μόνο εἶναι περιττή, ἀλλὰ χαλαρὰ καὶ ὄλη τὴν ποιητικὴ εἰκόνα τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ ποιητὴς φαντάζεται τὰ μάτια τῆς ἀγαπημένης του γεμάτα «τοῦ κόσμου τὴν ἀγάπην» καὶ τὰ χεῖλη τῆς (γεμάτα) τοὺς ἔρωτες «πλεκτοὺς τὸ ἄλυσίδιν»: πλεγμένους δηλ. τὸν ἕνα μὲ τὸν ἄλλον σὰν ἄλυσίδα (τὸ ἄλυσίδιν, ἐπιρρηματικά). Εἶναι ἄλλωστε ἡ κυρά του «ἐρωτοδέσποινα» καὶ «ποθοκρατόρισσα», ἐξουσιάζει: δηλ. τοὺς ἔρωτες καὶ τὸν πόθο, καὶ τῆς τὸ λέει ρητὰ στὸν στ. 89:

Ἐσὺ κρατεῖς τοὺς ἔρωτες, καὶ δῶσ' ἔμὲν τὸν πόθοι

ποὺ ἔχει, φαντάζομαι, τὴν ἐξῆς ἐπάνω κάτω ἔννοια: ἐσὺ ἐξουσιάζεις τοὺς ἔρωτες, εἶσαι ἡ ἀφέντισσά τους, δῶσε λοιπὸν σὲ μένα τὸν πόθο, τὴν ἀγάπην.

2) Τὸ τρίστιχο 137-139 γράφουν οἱ ἐκδότες:

*Ὡ κόρη γαιανόφρουδη καὶ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου,
ἀνασασμὲ τῶν πόνων μου τῶν ἔχω στήν καρδιά μου,
ἄς κοιμηθῶ σὶ στήθη σου καὶ εἴτι μέλλει ἄς γένω.*

Ἄλλὰ πρῶτα πρῶτα τὸν τελευταῖο στίχο τὸ χφ ἔχει καθαρά:

καὶ ἄς κοιμηθῶ σὶ στήθη σου καὶ εἴτι μέλλει ἄς γένω.

Τὸ καὶ ἄς κ. τὸ ἀναφέρουν στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα· περίεργο πῶς δὲν πρόσεξαν τὸ γένω (καθαρότατο στὸ χφ). Ἄλλὰ καὶ τὸ καὶ ἄς κοιμηθῶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διορθωθῇ. Μετρικὰ ἡ προσθήκη τοῦ καὶ δὲν ἀλλοιώνει: τὸ στίχο, καὶ τὸ καὶ ἐδῶ δὲν εἶναι συμπλεκτικὸς σύνδεσμος, ἀλλὰ μονάχα δίνει ἰσχυρότερο χρῶμα στὴν εὐχή, ἰσοδυναμεῖ δηλ. μὲ τὸ: ἄχ, ἄς μπορούσα νὰ κοιμηθῶ, ἦ: ἄς μπορούσα τουλάχιστο. Πρβ. Ἐρωφ. Γ 125: Ὅμιέ, κί' ἄς μοῦ ἴτο μοροειδὸ τὸ στήθος μου ν' ἀνοίξω.

Ἄλλὰ καὶ ὁ στ. 138 δὲν εἶναι σωστός· τὸ χφ ἔχει: τὸν ἔχω

στήν καρδιά μου¹. Οι εκδότες δε σημειώνουν τή διαφορά (τὸν-τῶν) στο κρίτικὸ ὑπόμνημα, γιατί τή θεωροῦν μονάχα ὀρθογραφική, στίς *Observations grammaticales* ἑμῶς (σ. 168) σημειώνουν τὸ φαινόμενο ὡς ἔλξη (attraction), θεωροῦν δηλ. πὼς μπήκε τῶν ἀντὶ τοὺς ἀπὸ ἔλξη πρὸς τὸ τῶν πόνων μου. Τέτοιο φαινόμενο ἔλξης ἑμῶς, ὅσο ξέρω, δὲν ἀπαντᾷ σὲ νεοελληνικὰ κείμενα, κι^ο οἱ ἴδιοι οἱ εκδότες σημειώνουν πὼς τὸ παρὰδειγμα στὰ «Ἐρωτοπαίγνια» εἶναι μοναδικὸ (ne se rencontre qu'une fois). Εἶναι καὶ ἐλότελα ἀντίθετο στὸ γλωσσικὸ αἰσθημα² τῶν πόνων μου τῶν ἔχω στήν καρδιά μου δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ σημαίνει: τοὺς ὁποίους ἔχω στήν καρδιά μου, οὔτε καὶ μπορεῖ τὸ τῶν ὡς ἀναφορικὴ ἀντωνυμία ποὺ εἶναι ἐδῶ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ τοὺς (ὅπως γίνεται στοὺς ἀντίστοιχους τύπους τῆς προσωπικῆς ἢ τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας: οἱ πόνοι τῶν καὶ οἱ πόνοι τοὺς). Ὡστε τὸ τὸν τοῦ χφ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τῶν, ἀλλὰ τὸν, καὶ προσδιορίζει ἐπομένως τὸ ἀνασασμέ: ἀνασασμέ τῶν πόνων μου τὸν (τὸν ὁποῖον ἀνασασμὸ) ἔχω στήν καρδιά μου. Βέβαια ὀμαλότερο θὰ ἦταν τὸ κείμενο ἂν ἡ ἀναφορικὴ ἀντωνυμία προσδιορίζε τοὺς πόνους καὶ ὄχι τὸν ἀνασασμὸ, καὶ αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ μὲ μιὰ ἐλαφρῆ διόρθωση: τοὺς ἀντὶ τὸν. Ἐχω τὴ γνώμη ἑμῶς πὼς καὶ ἡ διόρθωση αὐτὴ εἶναι περιττὴ. Δὲν ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ παράπονο ἐρωτικὸ^ο οἱ πόνοι τοῦ ποιητῆ δὲν εἶναι ἐδῶ πόνοι ἐρωτικοί, ἀλλὰ γενικὰ οἱ πόνοι, τὰ βάσανα τῆς ζωῆς, ἢ, καὶ ἂν εἶναι πόνοι ἐρωτικοί, δὲν προέρχονται ἑμῶς ἀπὸ τὴν ἀπόκρουση τῆς ἀγάπης του. Αὐτὸς ἔχει κλεισμένη στήν καρδιά του τὴν «κόρη γατανόφρυδὴ καὶ φῶς τῶν ὀμματιῶν του», κι^ο αὐτὸ εἶναι ποὺ τοῦ φέρνει ἀνακούφιση, τοῦ εἶναι ἀνασασμοός, στοὺς πόνους καὶ στὰ βάσανά του.

3) Στ. 140-141:

*Πότε καὶ πάλιν καὶ ποτὲ καὶ πάλιν πῶς καὶ πότε
πότε νὰ κάτσωμεν τὰ δύο², πότε νὰ σὲ συντύχω;*

Ἔτσι τὸ χφ^ο οἱ εκδότες ἀντικατέστησαν τοὺς δυὸ αὐτοὺς στίχους μ^ο ἕναν μονάχα:

πότε καὶ πάλιν νὰ σὲ ἰδῶ, πότε νὰ σὲ συντύχω;

«La conjecture que nous avons introduite dans le texte», γράφουν στὸ κρίτικὸ ὑπόμνημα, «pour remplacer le non-sens du premier vers est suggérée par Achilléide v. 1278: *πότε καὶ πότε νὰ σὲ ἰδῶ, πότε*

¹ Τὸ παροξύτονο καρδιά δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίξῃ: εἶναι φαινόμενο (ὀρθογραφικὸ) συνηθέοτατο, ὅπως παρατηροῦν οἱ εκδότες, στὸ χφ, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα χφφ καὶ στὰ ἔντοπα κείμενα τοῦ 15ου καὶ τοῦ 16ου αἰώνα.

² κάτσωμεν τὰ δύο χφ.

νά σὲ σουτύχω.» Δὲν ὑπάρχει ἔμως κανένα *non-sens* στὸν πρῶτο στίχο, ὑπάρχει μόνο ζωνηρὴ ἔκφραση πάθους¹, πού σὲ ἄλλους μπορεῖ ν' ἀρέσει καὶ σὲ ἄλλους νὰ φανῆ ἀδέξια ἢ ἀφελής. Ἀλλὰ μποροῦμε γι' αὐτὸν τὸ λόγο ν' ἀλλάξουμε τὸ κείμενο καὶ νὰ συγχωνεύσουμε δυὸ στίχους σ' ἓναν; Κι' ἐπειδὴ τὸ δεῦτερο ἡμιστίχιο συμπίπτει μ' ἓναν στίχο τῆς Ἀχιλλιδῆδος, πρέπει νὰ διορθώσουμε σύμφωνα μ' αὐτὸν καὶ τὸ πρῶτο; Ἐπὶ τέλους, προτιμότερο θὰ ἦταν νὰ παρέλειπαν οἱ ἐκδότες τὸν πρῶτο στίχο πού τὸν θεωροῦν πῶς δὲν ἔχει νόημα, καὶ ν' ἀφηναιαν ἀναλλοίωτον τὸν δεῦτερο.

4) Στ. 145: *νά σὲ σουτύχω θαρρετὰ τοὺς πόνοὺς γὰρ τοὺς ἔχω.* Κι' ἐδῶ φεύγουν οἱ ἐκδότες ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ κειμένου καὶ υἱοθετοῦν μιὰ διόρθωση πού εἶχε ὑποδείξει ὁ Foy: *τοὺς πόνοὺς τῆς ἀγάπης*, παραπέμποντας γιὰ νὰ τὴ δικαιολογήσουν στὸν στ. 164. Ἀλλὰ ὁ στίχος αὐτὸς λείει μόνο:

Ἦνας πανώρομος ἄγουρος ἀγάπα ὠραίαν κόρην²

καὶ δὲν ἐπιβάλλει καμιὰ διόρθωση. Ἀναρωτιοῦνται: ἀκόμα μήπως πρέπει νὰ γράψουν: *τοὺς πόνοὺς πού τοὺς ἔχω.* Ἀλλὰ καμιὰ διόρθωση δὲ χρειάζεται: τὸ γὰρ εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς συνηθισμένες σφῆνες πού βάζει ὁ ὄχι ἔμπειρος στιχοουργὸς ἔταν δὲν μπορῆ νὰ φτιάξῃ σωστὸ τὸ στίχο. Ἀλλωστε ὅλοι οἱ στίχοι 140-163 (εἰσαγωγή) στὰ κυρίως Ἑκατόλογα φαίνονται καμωμένοι: ἀπὸ ἀδέξιο χέρι.

5) Στὸν στ. 430 γράφουν οἱ ἐκδότες: *Εἰὰ δὲ τὸν νοῦν μου τὸν σαλὸν* (Voyez mon esprit insensé), καὶ στὶς Observations grammaticales ἀναγράφουν τὸ *εἰὰ* δὲ ὡς ἐπιφώνημα, παραπέμποντας (τὸ ἴδιο καὶ στὸ γλωσσάριον) σ' αὐτὸν τὸν στίχο καὶ στὸν στ. 626, ὅπου ἔμως ἡ γραφὴ των εἶναι *Γειὰ δέ*. Τὸ *χφ* καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἔχει γιὰ δέ. Καὶ ἂν στὸν στ. 626 οἱ ἐκδότες ἔγραψαν *γειὰ*, δηλώνοντας τὴν ἔτυμολογία τοῦ *γῆ* ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο *εἶα*, στὸν στ. 430 ἡ γραφὴ *εἰὰ* δὲ δικαιολογεῖται καθόλου³.

¹ Τὸ *ποιέ*, πού θὰ μπορούσε νὰ ἦταν τὸ *non-sens*, ἴσως νὰ εἶναι μόνο μετρικός παρατονισμὸς ἀντὶ γιὰ *ποιέ*. Ἀλλὰ μᾶλλον ὁ ποιητὴς παίζει ἐδῶ μὲ τίς λέξεις ἐπιζητώντας καὶ μιὰ ἐντυπωσιακὴ παρήχηση.

² Τὸ *χφ* καὶ οἱ ἐκδότες ἀγάπα: τὸ ἀγάπα εὔστοχη διόρθωση τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, Ἑκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἐπίμτρον 3 Ε'. Ὁ ἴσος διατηρεῖ (σωστὰ) τὴ γραφὴ τοῦ *χφ* (στ. 167) *ἐμῆνοσέν την μίαν ἀγῆν: Κυρά μου δτι ἀγαπῶ σε*, ἐνῶ οἱ ἐκδότες παραλείπουν τὸ *ὄτι*. Καὶ στὸν στ. 185-186, ὅπου τὸ κείμενο εἶναι φθαρμένο, ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Ν. Γ. Πολίτου εὔστοχότερη ἀπὸ τῶν ἐκδοτῶν.

³ Τὸ *γ* εἶναι καθαρότατο στὸ *χφ* καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ πάρῃ κανεὶς γιὰ *ε*.

6) Οί στ. 468-474 πρέπει να γραφτούν ως εξής, σύμφωνα με τὸ χφ:

*Ἀφέντη μου πολύκαρπε, κοκκινομηλόφορε,
ἤθελαισιν ἑ' ἀμμάτια μου πάντοτε νὰ σὲ βλέπουν
καὶ δυοκοιλῆ με ἢ μάνα μου οὐκ ἤμπορῶ θωρεῖ σε, 470
κι' ἐοὺ με τὰ κολάκια σου καὶ με τὴν φρόνεοίν σου
ἐπιιάστηκα στὰ βρόχια σου καὶ οὐκ ἤμπορῶ πετάσειν.
Καὶ ἂν εἶχες πόθον εἰς ἐμέν ὡσὼν ἐγὼ σὲ σένα
νὰ μὴ <ἔ>τροωγες¹, νὰ μὴ ἔπινες, νὰ μὴ ἐκοιμοῦν τὰς νύκτας.*

Οἱ ἐκδότες ἔγραψαν στὸν στ. 470 ἢ μάνα σου, θὰ πρόκειται ὅμως γιὰ λάθος τυπογραφικό, γιατί ἡ γραφή τοῦ χφ δὲν ἀναφέρεται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, καὶ μεταφράζουν «ma mère». Τὸ ἐπιιάστηκα τοῦ στ. 472 τὸ διορθώνουν σὲ ἐπιιάσες με, προφανῶς γιὰ νὰ ἐξομαλύνουν τὴ σύνταξη· νομίζω ὅμως ὅτι δὲ χρειάζεται αὐτὸς ὁ ἐξομαλυσμός. Ἔχουμε ἐδῶ μιὰ συντακτικὴ ἀνακολουθία ἢ μιὰ παράλειψη, συνηθισμένη στὴν προφορικὴ ὁμιλία: κι' ἐοὺ με τίς κολακεῖτες σου καὶ με τὴ φρόνεσή σου—(μ' ἔκαμες καί!) ἐπιιάστηκα στὰ βρόχια σου. Τέλος, τὸν τελευταῖο στίχο τὸν διορθώνουν: νὰ μὴ τρωγες, νὰ μὴ ἔπινες καὶ νὰ μὴ ἐκοιμοῦσιν. Τὸ χφ ἔχει ἐκοιμοῦν ποὺ εἶναι β' πρόσωπο παρατατικῶ². Τὸ ὅτι καὶ ὁ ἐπόμενος στίχος τελειώνει με τὴν ἴδια λέξη τὰς νύκτας δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ τὴν ἐξοβελίσουμε.

7) Στὸς στ. 520-521 ὑπάρχει κάποιον χάσμα:

*Κι' ἐδῶ, ψυχὴ μου, ἀρτήσου τὴν νὰ σὲ διαβοῦν οἱ πόνοι
ν' ἀδειάσουν τὰ συχοπερνῶ καὶ τὰ
<τά> συχοαναστενάσματα, καρδιά μου, νὰ μᾶς λείπουν.*

Οἱ ἐκδότες ἔγραψαν:

*ν' ἀδειάσουν τὰ συχοπερνῶ
καὶ τὰ ἀναστενάσματα, καρδιά μου, νὰ μᾶς λείπουν.*

² Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ χάσουμε τὰ συχοαναστενάσματα οὔτε καὶ νὰ γράψουμε καὶ τὰ συχοστενάσματα, ὅπως προτείνει ὁ Ε. Κριαρᾶς³.

8) Στὸς ὠραίους στίχους 555-574 (τὰ ἐγκώμια τῆς ἀγαπημένης) οἱ ἐκδότες ἔκαμαν μερικὲς μικροδιορθώσεις ποὺ δὲν ἔχουν, νομίζω, λόγο.

¹ Νὰ μὴ τρωγες, ἐκδδ. καὶ χφ.

² Τύπο β' προσώπου παρατατικῶ σὲ -ουν βλ. Λεβιστρος S 263 (van der Kolf) ἔγινον, αὐτ. S 616 ἐλαραιτήσουν, Ἀχιλλ. 1602 (Hessel.) ὑπέσχεσθον. Συνηθέστερη ἢ κατάληξη -ου: ἐγίνου, αἰστανου (Λιβ. Ε 189). Τὴ γραφή νὰ μὴ ἐκοιμοῦν τὰς νύκτας ἀποκαθιστᾶ με τὸ χέρι του καὶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης στὸ ἀντιτυπὸ τῆς βιβλιοθήκης του, σήμερα στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

³ Ἔ. ἀ. (Ἀθηνᾶ 45, 1933).

*Κυρά μου, εἰς ἔσθαι ὁ ποταμὸς ὁ χρυσομελιτάρης,
ὅπου ἔχεις κλώσματα πολλὰ μὲ οἰσῶμαν καὶ μὲ διῶμαν.*

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ διορθωθῆ τὸ ἔχεις τοῦ χφ σὲ ἔχει. Ἀκόμα, ἡ ἐκφορὰ τῶν ἐγκωμίων μὲ τὸ ἄρθρο δίνει ἕναν ἰδιαίτερο τόνο πού καταστρέφεται ἀν τὸ ἀφαρέσουμε: τῆς νύκτας ἢ ἄροσιὰ καὶ ἡ πάχη τοῦ χειμῶνος, τοῦ παλαιοῦ ἢ κωνδύλα. Εἶσαι ἢ ἄροσι: ἀ τῆς νύχτας, αὐτὴ ἢ ὀρισμένη πού ξέρουμε καὶ πού μᾶς ἀρέσει, ὅχι ἀόριστα ἄροσιὰ τῆς νύχτας. Οἱ ἐκδότες παρέλειψαν τὰ ἄρθρα, δὲν ξέρω γιατί. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης, πού τυπώνει ἐλο αὐτὸ τὸ κομμάτι στὶς «Ἐκλογές» (Ἐπίμετρον 3^ο), ὅχι μόνο δὲν παραλείπει τὰ ἄρθρα, ἀλλὰ, ὀδηγημένος ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ τοῦ αἰσθητήριου, τὰ ἀποκαθιστᾷ καὶ ἐκεῖ ἔπου λείπουν ἀπὸ τὸ χφ: 563 καὶ ἡ δόξα τῶν ἀρχόντων, 565 καὶ ὁ ἥλιος τῆς ἡμέρας, 566 καὶ τῆς ἀύγης ὁ ἀύγερινός¹.

9) Ἀπὸ τὸν στ. 620 (φ 198^ο τοῦ χφ) ἀρχίζουν «Στίχοι κατὰ ἀλφάβητον», ἔπως ρητὰ ἐπιγράφονται στὸ χφ. Ὁ «ἀλφάβητος» αὐτὸς πηγαινὶ κανονικὰ (ἢ σχεδὸν κανονικὰ)² ὡς τὸ Ψ, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, χωρὶς νὰ ὑπάρχη καμιά ἰδιαίτερη διάκριση ἢ χώρισμα στὸ χφ, ἀκολουθοῦν μερικὰ κομμάτια ἀκόμα, τὰ τελευταῖα μάλιστα μὲ ὁμοιοκαταληξία. Τὸ πρῶτο κομμάτι πού ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ τελευταῖο τοῦ ἀλφαβήτου (τὸ Ψ) ἀρχίζει:

*Εἶπα καλῶς³, περὶτή μου, ἐντιμε κι' ἔμνοστέ μου,
πιδεξιούνη τῶν ἀνδρῶν, στολή τῶν ἀντρειωμένων.*

Οἱ ἐκδότες στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δὲν ἱκανοποιοῦνται ἀπὸ τὸ *Εἶπα* καλῶς ἢ καλῶς τοῦ χφ καὶ σημειώνουν: «la leçon nous semble corrigée» καὶ στὴ μετάφραση δὲν μεταφράζουν τίς λέξεις αὐτές. Τῆ σωστῆ βίμως ἀνάγνωστη εἶχε σημειώσει κιόλας ὁ Ν. Γ. Πολίτης: ὅχι *Εἶπα* ἀλλὰ *Ἦπα*, δηλ. ὕπαγε, πῆγαινε⁴. Ἔτσι ὅλο τὸ κομμάτι αὐτὸ (στ. 670-676)

¹ Ὁ ἴδιος ἀκολουθεῖ καὶ τῆ γραφῆ ἔχεις τοῦ χφ (566), καὶ τὸν στ. 561, πού εἶναι ὑπέρμετρος στὸ χφ: Ἐσθ' ἔσαι τῆς νύκτας ἢ ἄροσιὰ, προτιμᾷ νὰ τὸν γράψῃ: Σ' εἶσαι τῆς νύκτας ἢ ἄροσιὰ ἀντὶ Ἐσ' εἶσαι τῆς νύκτας ἄροσιὰ τῶν ἐκδοτῶν. (Καὶ ἄς σημειωθῆ πὼς ἀφοῦ ἡ ἀ' ἐκδοση τῶν «Ἐκλογῶν» εἶναι τοῦ 1914, μετὰ τὰ «Ἐρωτοπαίγνια», ὁ Ν. Γ. Πολίτης ξέρε: τίς διορθώσεις τῶν ἐκδοτῶν καὶ δὲν τίς δέχεται).

² Παραλείπονται τὰ γράμματα Θ, Ι, Λ, Γ, Χ, Ω.

³ *Εἶπα* καλῶς χφ.

⁴ Ν. Γ. Πολίτης, Δημόθης βυζαντινὰ ἔπη. Λογογραφία 3 (1911) 644. Δημοσιεύει τὸ δημοτικὸ βυζαντινὸ τετραστίχο γιὰ τὸν Ἀλέξιο Κομνηνὸ (Ξαναβημ. καὶ στὶς «Ἐκλογές», Ἐπίμετρον Α' 1) καὶ παραβάλλει τὸν τελευταῖο στίχο ὕπα καλῶς, γράκιν μου μὲ τὸ ὕπα καλῶς, περὶτή μου τοῦ ἀλφαβήτου, θεωρώντας μάλιστα τόσο ἀδυνάτη τῆ γραφῆ ὕπα πού οὔτε κἀν τὸ θηλώνει: πὼς διορθώνει τῆ γραφῆ εἶπα τοῦ Wagner. Ὁ ἴδιος αὐτ. παραπέμπει καὶ σὲ ἄλλα κείμενα πού

παίρνει ένα διαφορετικό νόημα και γίνεται αποχαιρετισμός: ύστερ' από τή στιχομυθία τους, πού εκτείνεται σέ όλον τόν ἀλφάβητο, ή νέα αποχαιρετα ἄγαπημένο της ἢ τοῦ ὑποδεικνύει πῶς ἤρθε πιά ἡ ὥρα νά φύγη.

Νομίζω ἕμως πῶς πρέπει νά προχωρήσουμε καί πῶς ἔλο αὐτό τὸ κομμάτι: πρέπει νά ἐνταχθῆ στοὺς «στίχους κατὰ ἀλφάβητον» στή σειρά του, δηλ. στὸ Υ', πρὶν ἀπὸ τὸ Φ καί τὸ Ψ ἀπ' ἔπου ἐξέπεσε, ἴσως καί γιὰ τὸ λόγο τῆς σφαλερῆς γραφῆς *Εἶπα*. Ὅπως κιόλας παρατήρησε ὁ Heisenberg¹, ἔλος αὐτὸς ὁ ἀλφάβητος εἶναι ἕνας διάλογος ἀνάμεσα στὸν νέο καί στήν νέα, ἔπου, μὲ κάθε ψηφίῳ τοῦ ἀλφάβητου, ἐναλλάσσονται κανονικὰ τὰ λόγια τους. Ἐπάρχει: μάλιστα καί κάποια ἐνότητα καί ἀλληλουχία στὸ θέμα, ἀν καί ὄχι ἀπόλυτα. Ὁ νέος ἀρχίζει μὲ τὴν ὑπόψια πῶς ἡ νέα θέλει νά τὸν ἀπαρνηθῆ, ἐκείνη πάλι τοῦ ἀπαντᾷ πῶς ἴσως νά τὸ θέλῃ, δὲν μπορεῖ ἕμως. Σὲ ὅλον τὸν ἀλφάβητο ὑπάρχει διάχυτη μιά ἀνταπόκριση αἰσθημάτων, συνυφαίνεται ὡστόσο καί τὸ συνηθισμένο θέμα τῆς ζήτησης καί ἀπόκρουσης (E, M): ἡ νέα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρώτη ἀπόκρουση (M, μετὰ τὸ Λ πού λείπει), συγκλίνει σιγὰ σιγὰ καί τοῦ ὑπόσχεται πῶς αὐτὸ πού πεθυμᾷ θὰ τῷ χῆ ἕμα περάσουν τόσες μέρες ὅσα χρόνια πέρασε ὁ νέος νά τὴν ἀγαπᾷ (Π), τοῦ ζητᾷ ἕμως νά σφραγίσῃ τὴν ἀγάπη του μὲ ἕρκο (Σ), πράγμα πού τὸ κάνει ὁ νέος (Τ). Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε ν' ἀκολουθῆ ὁμιλία τῆς νέας: τὸ Φ πού ἀκολουθεῖ στὸ χψ εἶναι κι' αὐτὸ στὸ στόμα τοῦ νέου. Κι' ἐδῶ ταιριάζει λαμπρὰ τὸ κομμάτι πού ἀρχίζει μὲ τὸ *Ἔπα καλῶς, περὶτή μου*, μὲ τὸ Υ' δηλ. (στ. 670-676), καί συμπληρώνει καί τὴ συνέχεια τοῦ νοήματος: Ἡ νέα, ἀφ' οὗ βεβαιώθηκε μὲ τὸν ἕρκο πῶς ὁ νέος δὲ θὰ βρεθῆ «πίβουλος στήν ἐδική της ἀγάπη», δίνει τέλος στή συνομιλία καί τὸν ἀποχαιρετᾷ γερμίζοντάς τον παινέματα καί γλυκόλογα (*περὶτή μου, ἔτιμε κι' ἔμνοστέ μου, πιδεξιούνη τῶν ἀνδρῶν* κτλ.) καί τοῦ ξαναλέει τίς συστάσεις της νά μὴν ἀγαπήσῃ ἄλλην. Καί τὸ Φ (στ. 664-666) ἔρχεται πάλι πολὺ ὠραῖα σὰ συνέχεια, σὰν ἀπάντηση τοῦ νέου: *Φιλῶ τὰ χεῖλη σου, ξαθή, ... ὁποῦ ἐλα-*

μᾶς παρέχουν τὸν τύπο ἕπα (Λόγος παρηγορητ. δυστυχ καί εὐτυχ. Lambros, κ. ἄ.). Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν Ν. Γ. Πολίτη τὴν ἴδια διόρθωση στὸν ἴδιο αὐτὸν στίχο τῶν «Ἐρωτοπαιγνίων» κάνει καί ὁ Στ. Π. Κυριακίδης, Byz. - neogr. Jbb 4 (1923) 343. Τέλος κι' ὁ Ε. Κριαρᾶς ἑ. ἄ. (Ἀθῆνᾶ 51 [1941] 9), χωρὶς κι' αὐτὸς νὰ ἔχῃ ὑπόψη του τὴν προηγούμενη διόρθωση τοῦ Ν. Γ. Πολίτου καί τοῦ Στ. Π. Κυριακίδου, ἀναφέρει καί ἀποδέχεται «ἐπιτυχῆ ἀνάγνωσιν τοῦ συναδέλφου Νικολάου Σδορώνου» νά γράψουμε στὸν στίχο: ἕπα καλῶς. Τὸ ὅτι τόσοι ἐπιστήμονες, ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἔφτασαν στὸ ἴδιο συμπέρασμα γιὰ τὴ διόρθωση *εἶπα - ἕπα*, δείχνει πόσο εὐστοχη εἶναι.

— ' BZ 2 (1893) 557 κέ.

λῆσαν καὶ εἴπασιν¹ πᾶσα καλὸν δι' ἐμένα. Τὸ πᾶσα καλὸν ποῦ εἶπεν τὰ χεῖλη τῆς νέας δὲ βρίσκεται πουθενὰ ἄλλοῦ· εἶναι ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ παινέματα ποῦ περιέχονται· στὸ κομμάτι γιὰ τὸ ὅποιο μιλοῦμε.

Μετὰ τὸ Φ ἡ νέα θὰ ξαναμιλοῦσε, λείπει ὅμως τὸ σχετικὸ κομμάτι: (τὸ X) ὅπως παρατήρησε ὁ Heisenberg², κάτι θὰ ἀνέφερε γιὰ τὸ θάνατο, ποῦ τὸν μνημονεύει στὴν ἀπόκρισή του ὁ νέος (Ψ). Μὲ τὴν ἐξιμολόγησιν τῆς ἀρσίσωσης τοῦ νέου ὡς τὸ θάνατο (καὶ τ' ὄνομά σου θέλω πεῖ καὶ θέλω ξεψυχιάσειν) τελειώνει πολὺ ταίριαστὰ ὁ «ἀλφάβητος». Μὲ κάποια ἀνάλογη διαθεβαίωσις θ' ἀπαντοῦσε καὶ ἡ νέα στὸ Ω.

10) Προσθέτω μερικὲς μικρότερες παρατηρήσεις: στ. 226 τὸ χφ ἔχει σπειρεύομαι καὶ ὄχι σπερεύομαι — πρῶ. καὶ στ. 434. 282 προτιμότερο ὁ στίχος νὰ γραφτῆ: νὰ κιλαδῶ νὰ σὲ ξυλιῶ, νὰ βαριαναστενάξω (καὶ νὰ β. χφ, καὶ β. ἐκδδ.). 488 Ἐγὼ νὰ κήκα ἐκ τοῦ ἡλιοῦ, νὰ κήκα ἐκ τὸ κάμαρ' ἔτσι τὸ χφ καὶ ἔτσι πρέπει νὰ μείνῃ ὁ στίχος. Οἱ ἐκδότες παραλείπουν τὸ Ἐγὼ, ἴσως γιὰ λόγους μετρικούς, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀνάγκη. 518 τὸ στόμα μου ἔχει ἀναροξιάν, δὲν ἠμπορῶ πετάσειν. Τὸ ἔχει ποῦ εἶναι ἀπαραίτητο καὶ δὲν ἐμποδίζει καὶ τὸ μέτρο (μάλιστα διορθώνει τὴ χαμωδία) τὸ παραλείπουν οἱ ἐκδότες, χωρὶς καὶ νὰ τὸ σημειώσουν στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. 618 τὸ οἶον πρέπει νὰ διορθωθῆ γοιὸν (λιγνὴ γοιὸν τὸ καλάμιν)· τὸ χφ ἔχει καθαρότατα γιόν. (ὅ) τὸ ἀφέντης μου ἴσως νὰ εἶναι κι' αὐτὸ τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ ἀφέντη μου ποῦ ἔχει καὶ τὸ χφ. Καὶ τὸ περισσερο πορπάτη τῶ στ. 695 εἶναι περισσερο πορπάτη, ὅπως φαίνεται· στὸ χφ καθαρὰ.

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

ΑἴΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

¹ Οἱ ἐκδότες γράφουν καῖπασιν. Στὸ χφ τὸ καὶ βρίσκεται στὸ τέλος μιᾶς ἀράδας, καὶ στὴν ἐπόμενη ἢ ἀρχῇ εἶναι φθαρμένη ἀπὸ τὴν ὑγρασία· νομίζω ὅμως ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ -πασιν θὰ ἦταν γραμμένο εἶνα ι ἢ ει ποῦ ἐσθῆσε σήμερα.

² "E. ἄ.